

ARME WEZEN?

De vooruitzichten van de Dordtse weeskinderen in de 18e eeuw

1-2-2012

Keeping it in the Family

Docenten: Tine de Moor en Jacco Zuiderduijn

Student: Marlies van den Berg

3177505

INHOUDSGAVE

Inleiding	2
Dordrecht in de 18 ^e eeuw	5
De weeshuizen	6
Toekomstverwachtingen van weesjongens	11
Conclusie	18
Literatuurlijst	
Bijlage: Casestudy	

INLEIDING

Risico's in het leven zijn er altijd geweest. Ziektes, ongevallen, oorlogen en sterfgevallen kunnen mensen in een afhankelijke positie manoeuvreren. Het wegvallen van inkomen, werk of huisvesting zijn hier een aantal gevolgen van. De vraag wie de verantwoordelijkheid op zich neemt om personen die er alleen voor staan te helpen of te begeleiden is een vraag van alle tijden. Mensen zijn al lange tijd bezig om te proberen risico's in te dekken. Er ontstonden verschillende soorten verzekeringen, en familie, burens en vrienden waren ook een mogelijkheid om op terug te vallen als er problemen waren. Vooral in zuidelijk Europa leefden grote families samen, met meerdere generaties onder een dak. Dit zorgde ervoor dat er onderling vaak een oplossing gevonden kon worden bij bijvoorbeeld ziektes of sterfgevallen. In noordelijk Europa was er sprake van een andere situatie. Jongeren gingen eerst werken voordat ze aan trouwen en kinderen begonnen en bleven vaak niet in de buurt van hun ouders. Aangezien het in noordelijk Europa niet vanzelfsprekend was om op je familie te kunnen terugvallen, ontstond er een andere vraag voor oplossingen voor risico's in het leven.¹

Eén van die risico's was dat je op vroege leeftijd beide ouders verloor, of één ouder en de ander niet meer in staat was om voor je te zorgen. Kinderen behoren tot de meest kwetsbare groep in de samenleving. Tot ze een leeftijd bereikten waarop ze tot het arbeidsproces konden toetreden waren de alleenstaande kinderen vooral een dure kostenpost voor de samenleving. Een oplossing voor deze kinderen was het weeshuis.

Een hoofdrol in dit paper is weggelegd het Arme Weeshuis in Dordrecht. Dit tehuis is opgericht aan het einde van de zestiende eeuw en was bestemd voor kinderen van overleden burgers van Dordrecht. Naast dit weeshuis werd er begin achttiende eeuw in 1706 het Nieuw Armenhuis gestart om de grote toename van wezen te kunnen opvangen. Halve wezen, vondelingen en onechte kinderen konden naast oude mannen en vrouwen in het armenhuis terecht. Eind achttiende en begin negentiende eeuw was er een terugloop in het

¹ D.S. Reher, 'Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts', *Population and Development Review* Vol 24 nr 2 (1998) 203, 204

aantal wezen en werd er in 1820 besloten om beide instanties samen te voegen tot het Verenigd Arme Wees- en Nieuw Armenhuis.²

Voor dit onderzoek heb ik het Erfgoedcentrum DiEP in Dordrecht meerdere malen bezocht. Zoals beschreven in de casestudy over het Arme Weeshuis en het Nieuwe Armhuis heb ik de reglementen en de registers van de opgenomen kinderen voor de periode 1719 – 1750 doorgenomen. Bij het doornemen van de registers viel me op dat veel jongens uit het Arme Weeshuis een beroep gingen uitoefenen waardoor ze richting Nederlands Indië vertrokken. Daarnaast werden vele jongens uit het Nieuw Armenhuis matroos en gingen mee op de schepen van de VOC. Kozen ze er zelf voor om te gaan vechten of werden ze opgeroepen? Is er een verklaring te vinden voor de beroepskeuze van de jongens van het weeshuis en het armenhuis?

In dit paper zal ik de uitwerkingen van de casestudy gebruiken om een vergelijking te maken met secundaire literatuur. Hier zal ik me gaan richten op de verzorging en de toekomstmogelijkheden voor de kinderen. De meisjes hadden niet heel veel keuze in beroepen, de jongens hadden meer keuzemogelijkheden. In het onderzoek zal ik me dan ook meer richten op de mogelijkheden voor de weesjongens.

De hoofdvraag die ik wil gaan onderzoeken in het paper is de volgende;

- Wat waren de toekomstmogelijkheden voor een weeskind in Dordrecht?

Om die vraag te kunnen beantwoorden hoop ik via de volgende deelvragen voldoende informatie te vergaren:

- Hoe was het met de verzorging van de weeskinderen gesteld?
- Wat waren de opleidingsmogelijkheden voor de wezen in een weeshuis?
- Welke invloed had de VOC op de beroepskeuze van weesjongens?

De VOC was een opvallend grote werkgever in de registers van de kinderen van het Arme Weeshuis en van het Nieuwe Armhuis. In dit deel zal ik me vooral richten op de weesjongens en me verder verdiepen in de rol van de VOC. Het eerste hoofdstuk zal wat inzicht geven in de sociaaleconomische positie van de stad Dordrecht in de achttiende eeuw. Deze

² M.H. Benschop, Inleiding inventaris archief 18: Verenigd Arm Wees- en Nieuw Armenhuis (Dordrecht)

informatie geeft wat meer inzicht in het grote aantal weeskinderen in deze periode. Over de verzorging van de kinderen in de weeshuizen beschrijf ik enkele opvallende aspecten.

Daarna vestig ik de aandacht op de weesjongens en hun toekomst.

Het belang van dit paper in het debat over de verzorging en toekomst van weeskinderen ligt in de bijdrage op de uitwerking van de weesjongens die met de schepen van de VOC vertrokken. In veel literatuur wordt melding gemaakt over de weesjongens die meegaan richting Oost-Indië, maar er wordt niet heel diep op in gegaan. In dit paper wil ik dit juist wel doen en kijken waarom er zoveel jongens bij de VOC gingen werken en welke beroepen ze gingen beoefenen. Uit de verwerkingen van de gegevens uit de registers van de kinderen blijkt dat veel jongens richting Oost-Indië vertrokken. Of dat voor andere weesjongens ook het geval was in de Republiek zal uit onderstaand paper blijken.

Mijn hypothese over dit onderwerp is dat de meeste jongens uit het Arme Wees- en uit het Nieuwe Armhuis bij deze werkgever gingen werken. Daarnaast denk ik dat de toekomstverwachtingen voor de kinderen in een weeshuis niet veel slechter zullen zijn dan de verwachtingen van een kind die beide ouders nog heeft. De omstandigheden in de achttiende eeuw waren voor de gewone burger niet heel goed, werk en inkomen was voor iedereen een belangrijk onderdeel van het dagelijkse bestaan.

DORDRECHT IN DE 18^e EEUW

De achttiende eeuw was een roerige eeuw voor de Republiek der Verenigde Zeven Nederlanden. In de achttiende eeuw raakte de Dordtse economie in moeilijkheden. Dankzij de ligging van Dordrecht werd de meeste handel over het water gedreven. In de zeventiende eeuw was de behoefte aan havens en kades groot, maar Dordrecht bleef op dit terrein achter op de concurrerende steden Amsterdam en Rotterdam. De stad verspeelde hiermee haar vooraanstaande positie in de zeehandel aan deze steden.³ Andere bedrijfstakken als de houtbranche en de kalkproductie waren ook in hoge mate afhankelijk van de Rijn- en Maasvaart. De verslechterde economische positie bracht een teruggang in de werkgelegenheid.⁴ Veel mannen gingen werken op de schepen van de VOC om geld te verdienen in deze slechte tijden en lieten hun kinderen achter. Moeders konden niet alleen zorgen voor de kinderen en meldde de kinderen aan bij het Armhuis.

De economische teruggang is te meten aan het sterk verminderde bevolkingsaantal van Dordrecht. Sterfte onder volwassenen kwam ook veel voor. Het bevolkingsaantal van Dordrecht bedroeg in de jaren 1726-1730 19.400, maar in 1761-1765 was dit aantal verminderd tot ongeveer 13.000. Dit was een teruggang van ruim 30 procent in ongeveer 30 jaar. De economische teruggang in Dordrecht bracht daarnaast moeilijkheden voor mannen om een betaalde betrekking te vinden om genoeg geld te verdienen om een gezin te kunnen onderhouden, waardoor ze niet op jonge leeftijd konden trouwen.⁵ Dit had waarschijnlijk als gevolg dat het aantal onwettige kinderen steeg. Vanaf 1700 werden er ongeveer 10 kinderen per jaar als onwettig geregistreerd, dit was circa drie procent van alle geboren kinderen. Na 1780 is dit aantal fors verder gestegen naar circa vijf procent. Door het hoge sterftecijfer kwamen er ook veel weeskinderen bij.⁶

³ E. Havers, 'De Dordtse ruimte: veranderend beeld van stad en omgeving' in: W. Frijhoff ea, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 44

⁴ H. Nusteling, 'Strijd om de binnenvaart' in: W. Frijhoff ea, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 166, 169

⁵ H. Nusteling, 'De bevolking: van raadsels naar oplossingen' in: W. Frijhoff ea, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 93-95

⁶ H. Nusteling, 'De bevolking: van raadsels naar oplossingen' 105

DE WEESHUIZEN

Nergens in vroegmodern Europa waren er zoveel weeshuizen te vinden als in de Republiek.⁷ In de achttiende eeuw beschikte vrijwel iedere stad van betekenis in Holland over één of meerdere weeshuizen. Men maakte wat de verzorging van weeskinderen betreft een onderscheid naar geloof en maatschappelijke positie. Het Arme Weeshuis en het Nieuwe Armhuis te Dordrecht zijn hier duidelijke voorbeelden van. De oudste weeshuizen ontstonden uit de Heilige Geesthuizen. Deze tehuizen hadden de verzorging van zieken, ouderen, weeskinderen en andere hulpbehoevenden op zich genomen. Onder invloed van de christelijke leer ontstonden er in de middeleeuwen overal in West-Europa gods- of gasthuizen. Het behoorde tot de kerkelijke plicht om te zorgen voor de zwakkeren in de samenleving. In deze tehuizen konden armen terecht voor een aalmoes en reizigers op doorreis konden er onderdak vinden.⁸ In de vijftiende en zestiende eeuw kwamen er tehuizen gericht op de verzorging van zieken en er ontstonden weeshuizen. De weeshuizen werden gesticht door kerkelijke instanties, particulieren, de plaatselijke overheid of een combinatie van twee of meerdere initiatiefnemers.⁹

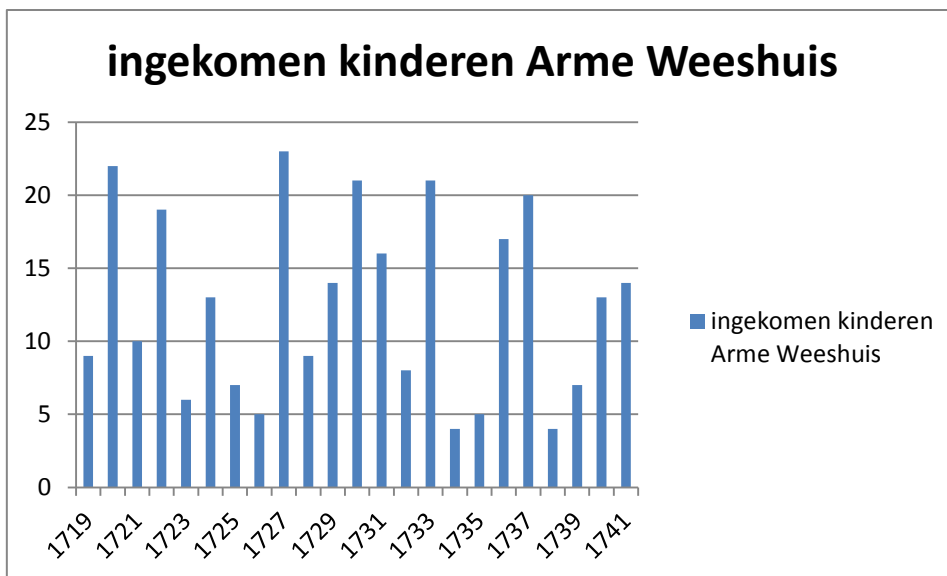
De verzorging tussen de tehuizen wisselden van tijd tot tijd en van huis tot huis. Dat de weeshuizen een grote rol speelden in de samenleving staat buiten kijf. In Dordrecht was er zelfs plek voor drie weeshuizen; naast het Arme Weeshuis en het Nieuwe Armhuis was er ook nog het Heilige Geesthuis. In dit hoofdstuk beschrijf ik een aantal opvallende aspecten van de verzorging in de weeshuizen en welke rol de tehuizen speelden in de samenleving.

In de volgende grafieken staat aangegeven hoeveel kinderen er in de periode van 1719 tot 1741 in het Arme Weeshuis en in het Nieuwe Armhuis opgenomen werden.

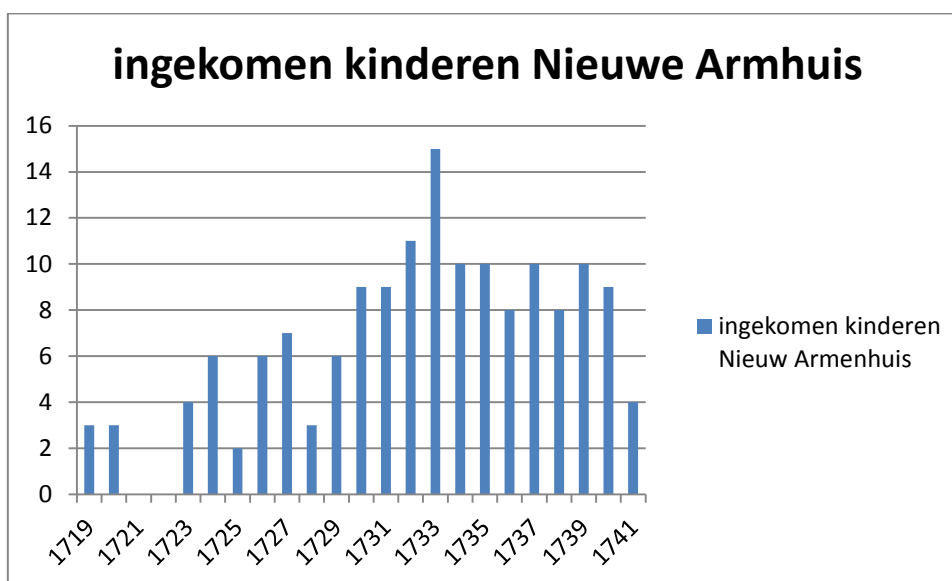
⁷ J. Spaans, 'Weduwen, wezen en vreemdelingen Sociale zorg en tolerantie' In: T. de Nijs en E. Beukers (red), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795* (Hilversum 2002), 12

⁸ A. Querido, *Godshuizen en gasthuizen* (Lochem 1974) 8

⁹ Querido, *Godshuizen en gasthuizen* 9

*Grafiek met de ingekomen kinderen Arme Weeshuis in de jaren 1719 tot en met 1741
(GAD 18, inv 369 en inv 370)*

*Grafiek met de ingekomen kinderen van het Nieuwe Armhuis in de jaren 1719 tot en met 1741
(GAD 18, inv 617)*

Uit de grafiek van het Arme Weeshuis is af te lezen dat het aantal inkomende kinderen per jaar erg schommelde. Bij het Nieuwe Armhuis is te zien dat er in het begin van de onderzochte periode niet veel kinderen binnen komen, daarna stagneerde het aantal kinderen. Uit archiefstuk 18, inventaris 371 is af te leiden dat in een iets latere periode van 1744 – 1746 er maar liefst 79 kinderen werden opgenomen in het Arme Weeshuis. Een snelle conclusie die hiermee te maken valt is dat er een flink aantal kinderen opgenomen

werd in beide tehuizen, vooral als met de gedachte dat er ook nog kinderen opgenomen werden in het Heilige Geesthuis.

Er was tussen deze drie tehuizen een uitwisseling van de kinderen. Catrina Perguie werd in 1726 op vierjarige leeftijd aangemeld bij het Arme Weeshuis. Zij werd 'na 't Geesthys ter grooter Kerk tot sy 6 jaaren out is'.¹⁰ Als het kind de leeftijd van zes jaar had bereikt werden ze weer aangenomen in het weeshuis. Daarnaast kwamen er ook kinderen over vanuit het armhuis naar het weeshuis. In 1728 werd Levinus de Groot 'uyt het armhuys aangenomen',¹¹ in het weeshuis. Hij heeft niet lang in het weeshuis gewoond, Levinus stierf het volgende jaar aan de pokken. Er werden ook afspraken gemaakt tussen de tehuizen over de opname van weeskinderen. Magdalena van der Swits werd in 1733 van het weeshuis naar het armhuis gezonden omdat ze ouder dan zestien jaar was.¹² Jozeijna en Creijn Roof werden zelfs uit elkaar gehaald in 1733 en naar verschillende tehuizen gestuurd. Jozeijna moest naar het armhuis omdat ze ouder dan zestien was, en Creijn ging naar het Heilige Geesthuis aangezien hij al veertien jaar oud was.¹³

Andersom werkte het natuurlijk ook op deze manier. Wouter van Geene is in 1737 van het armhuis 'in t weeshuys overgegaan alsoo vader en moeder is overleden'.¹⁴ Veel kinderen gingen op een gegeven moment over van het armhuis naar het weeshuis, dat zal in het volgende onderdeel uitgebreider aan bod komen.

De dagen van de weeskinderen was van uur tot uur ingepland, of ze nu naar school moesten of werken. Deze kinderen kregen in het weeshuis en in het armhuis onderwijs in lezen, schrijven en godsdienstonderwijs. De kwaliteit van het onderwijs valt te betwisten als er de notulen te lezen is dat in januari 1716 de bakker van het Nieuwe Armhuis te Dordrecht werd gepromoveerd tot schoolmeester-bakker. De schoolmeester van het weeshuis in Nijmegen had ook een dubbele baan, hij was tevens ruiter in een legercompagnie.¹⁵ Meestal was het

¹⁰ GAD 18, inv 367

¹¹ Ibidem

¹² Ibidem

¹³ Ibidem

¹⁴ GAD 18 inv 617

¹⁵ J.D. Schmidt, *Weezenverpleging bij de Gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht 1915) 134

aantal kinderen voor één onderwijzer te veel, hij werd dan bijgestaan door één van de kinderen die graag schoolmeester wilden worden.¹⁶

Een belangrijk onderdeel was het godsdienstonderwijs. In de casestudy is terug te lezen dat de schoolmeester van het Nieuwe Armhuis duidelijk te kennen gaven dat de kinderen onderwezen moesten worden in de 'ware Christelijke religie'.¹⁷ Kinderen van het Armhuis moesten twee maal naar de kerk op zondag en kregen na afloop een overhoring door de predikant. Daarnaast moest er voor en na de maaltijd psalmen gezongen worden en werd er tijdens de maaltijden uit de bijbel gelezen. Zelfs onder het werk bij de naaivrouw moest er uit de bijbel gelezen worden.¹⁸ Naast de drie catechisaties die de kinderen per week hadden, kregen ze na 1769 ook nog één keer in de week les van de predikant. Er werd veel tijd in het godsdienstonderwijs gestoken, maar de over de resultaten was niet iedereen te spreken. Een predikant beklagde zich in 1769 over de slechte kennis van de wezen uit het Armhuis over de bijbel.¹⁹

In de zeventiende en de achttiende eeuw moesten kinderen op jonge leeftijd gaan werken bij een ambachtsman. Zij werden soms onder contract gezet bij een baas door de regenten, zodat ze een bepaalde tijd vol moesten maken. In vergelijking met de gewone jongens waren de weesjongens niet zo slecht af bij een baas, hun verzorging was op deze manier zeker gesteld.²⁰

Er waren een aantal manieren om de kinderen in het tehuis in het gareel te houden. Tuchtmiddelen om de kinderen in toom te houden waren er in verschillende vormen in de achttiende eeuw. In het weeshuis van Rotterdam was het verboden om te dansen en te springen, als het wel gebeurde kregen de kinderen slaag met een rietje. In het reglement van het Weeshuis in Schoonhoven werd zelfs voorgeschreven dat kinderen op de rechter zijde moesten gaan slapen, op straffe van een geseling met de roede. In de instructies voor de ondermeester van het armhuis in Dordrecht werd gesteld dat 'de ouwde subjecten woordelijk en de jongens des noods dadelijk kastijden, dog moderatelijk'.²¹ De schandpaal

¹⁶ Schmidt, *Weezenverpleging* 136

¹⁷ Ibidem 152

¹⁸ Ibidem 145, 147, 151

¹⁹ Ibidem 160

²⁰ A. Th. van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het 'kopergeld' van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991) 151

²¹ Schmidt, *Weezenverpleging* 179, 180

en het blok aan het been waren ook geduchte strafmiddelen. In 1782 werd een meisje uit het Nieuwe Armhuis verplicht om een jaar met een blok aan haar been te lopen en zij moest daarmee ook naar de kerk.²² Halverwege de negentiende eeuw was in de reglementen van het Verenigd Arme Wees- en Nieuwe Armhuis te lezen dat lichamelijke straffen niet meer mochten.²³

Soms werd er tijd gemaakt voor een leuk uitje tussen alle strakke en strenge schema's door. In het register van het Arme Weeshuis werd in 1724 door de binnenvader opgeschreven:

'Den 18 july ben ik, en den ondermeester, met twee Weesjongens uyt vissen geweest (...) en hebben gevangen bij Teunis Bos ses salmen, en by W

outer Cornelissen seven en aan de steek van Bastiaan de Jong drie, soo dat wy in alles gehad hebben sestien stuk, soo groot als klyn, waar van wy een heel klyntje met een middel soort aan 't huys van Teunis Bos met de vissers, en eenige andere vrienden hebben gegeten(...)'²⁴

Bij het uitgaan van het weeshuis kregen de kinderen bij goed gedrag een uitzet mee en de erfenis van hun ouders. Dat laatste kwam niet vaak voor, de meeste kinderen werden aangenomen zonder middelen in te brengen in het weeshuis. Sommige kinderen kregen bij het verlaten van het weeshuis niet de totale uitzet mee. Maria Buijtenduijk vertrok toen ze zeventien jaar was in 1751 uit het Nieuwe Armhuis. De opmerking die in het register was geschreven luidt: 'met een gedeelte van haar uijt setting uijt het armhuijs gegaen om redenen wortten gesegt dog niet gemelt'.²⁵

Uit de cijfers van de inkomende kinderen is af te lezen dat veel kinderen terecht kwamen in het weeshuis of het armhuis. Naast het lezen en schrijven was het godsdienstonderwijs een belangrijk aspect van de opvoeding van de weeskinderen. Op hun twaalfde jaar konden de kinderen een ambacht kiezen om te leren. Dit komt uitgebreid in het volgende hoofdstuk aan bod.

²² Ibidem 186

²³ W.F.C.A. Baar, *Ons huis. Bijdrage tot de kennis van het Vereenigd armen-, wees- en nieuw armhuis* (Dordrecht 1907) 2

²⁴ GAD 18, inv 367

²⁵ GAD 18, inv 618

TOEKOMSTMOGELIJKHEDEN VOOR WEESJONGENS

Weesjongens moesten al op jonge leeftijd aan het werk. Vanaf een jaar of zeven deden ze klusjes hier en daar voor wat geld. Rond hun twaalfde kozen ze, niet altijd vrijwillig, een ambachtopleiding.²⁶ Deze ambachten kwamen niet zomaar uit de lucht vallen. De behoeften van de arbeidsmarkt werd goed in de gaten gehouden door de regenten met het maken van de keuzes welke ambachten de jongens mochten gaan leren.²⁷ Een groot deel van het loon was bestemd voor het weeshuis, het resterende deel kregen de kinderen zelf. De meisjes kregen les van de linnennaaster, later gingen ze huishoudelijke taken in het weeshuis verrichten. Bij de meisjes werd niet zo vaak genoteerd wat ze gingen doen als ze weg gingen uit het weeshuis, maar de conclusie kan wel getrokken worden dat het merendeel van de meisjes ging dienen bij gezinnen in Dordrecht.

In Leeuwarden en Franeker gingen veel jongens in de leer voor schuitmaker en sloopstimmerman. De jongens in Delft gingen aan de slag in de textielbranche en werden spoeler of saaiwever. In Scheveningen was het vanzelfsprekend dat veel jongens visser werden.²⁸ Veel jongens uit Dordrecht gingen aan de slag als huistimmerman, schoenmaker en er ging zelfs eenmaal een jongen als zilversmid het weeshuis uit. De meerderheid van de weesjongens uit Dordrecht werden sloopstimmerman, zeilmaker, matroos en een enkele soldaat die op de schepen naar Oost-Indië vertrok. Enkele voorbeelden uit de registers van het Arme Weeshuis zijn: 'hy is aangenomen om als zeylmaker te varen naar oost indie' of 'sloopstimmerman voor de camer Middelburg te gaen varen'.²⁹ In de achttiende eeuw bestond er nog geen dienstplicht in de Republiek. Daarentegen had de Republiek in die tijd wel een grootmacht in handel overzee waar veel werk te vinden was.

De VOC was een bedrijf wat groot was geworden met de handel met Oost-Indië en was op zijn hoogtepunt in de eerste helft van de achttiende eeuw. Een bloeiende handel betekende

²⁶ I. van der Vlis, *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalte van een weldadig instituut* (Zuthpen 2002) 32

²⁷ E. Palmen, 'Sociale zekerheid en armenzorg' in: W. Frijhoff ea, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 246

²⁸ S. Groenveld, J.J.H. Dekker, Th.R.M. Willemsse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum 1997) 208

²⁹ GAD 18, inv 367 en 368

veel schepen op reis, en om deze schepen te bemannen was er veel personeel nodig.³⁰ In het begin van de eeuw vertrokken er elk jaar rond de 35 schepen richting Azië. Veel mensen bleven achter in Oost-Indië en daarbij werd de bezettingsgraad op de schepen verdubbeld. De reizen van 7 a 8 maanden waren niet de makkelijkste, ziekte en sterfte kwam regelmatig voor op de schepen. Een gemiddelde sterfte van ongeveer tien procent was rond 1730 een vast gegeven. De vraag naar personeel bleef daardoor groot, zo'n 7.000 mensen per jaar waren er nodig om de schepen te bemannen.³¹

Met het verminderde inwoneraantal in de meeste steden in de Republiek, moest er naar alternatieve werknemers gezocht worden. Veel regenten van weeshuizen droegen hun weesjongens aan. Ongehoorzame jongens werden als straf richting de schepen naar Indië gestuurd, andere jongens meldden zich zelf aan om mee te gaan op zee. De regenten van de weeshuizen van Amsterdam, Rotterdam en ook de regenten van het weeshuis in Dordrecht namen het voortouw om de jongens richting een baan bij de VOC te verleiden. Deze plaatsen lagen in de buurt van één van de Kamers van de VOC, de vertrekpunten en kantoren van de organisatie. De regenten van de weeshuizen hadden vaak veel contact met de kantoren van de VOC.

Sommige weesjongens die zelf het initiatief namen om bij de VOC te gaan werken deden dit tegen de wens van de regenten in. Zij waren meestal nog niet oud genoeg om het weeshuis te verlaten, stopten met hun opleiding en gingen in op de verleiding van avontuur en relatief hoge salarissen. De salarissen van de matrozen en soldaten waren niet heel hoog, maar de jongens verdienden in deze beroepen meestal meer dan bij hun ambachtsbaas.³² De kinderen hadden in het weeshuis geen speciale opleiding gevolgd voor de VOC, ze pasten aan boord het geleerde beroep toe zoals timmerman of kok.³³ Als de jongens een beroep hadden geleerd konden ze mee als onderofficier, anderen werden matroos of soldaat.³⁴

Van verschillende weeshuizen in de Republiek zijn er aantekeningen te vinden over weesjongens die bij de VOC gingen werken. Zoals Jacob de Koning uit het Weeshuis van De

³⁰ J.R. Bruin, 'De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, gezien in Aziatisch en Nederlands perspectief', *BMGN – Low Countries Historical Review* 91 (1976) 218

³¹ Bruin, 'De personeelsbehoefte van de VOC' 220, 221, 232

³² Vlis, *Weeshuizen in Nederland*. 33

³³ Groenveld, *Wezen en boefjes* 236

³⁴ *Ibidem* 242

Blok in Haarlem. Hij was in opleiding voor boekbinder en volgde Franse taallessen. Jacob koos er toch voor om in dienst te gaan bij de VOC en vertrok in 1796 richting Texel om te gaan dienen op het schip 'Jupiter'. De vloot werd verslagen door de Engelsen bij de slag om Kamperduin en Jacob werd gevangengenomen. Na twee-en-half jaar werd hij vrijgelaten en keerde hij terug naar het Weeshuis. Hij kreeg een beloning voor goed gedrag en ging werken bij een drukkerij. Na zijn 25^e jaar vertrok hij uit het weeshuis, trouwde en kreeg vijf kinderen. Jacob stierf toen hij nog maar 41 jaar oud was, zijn vrouw stierf een maand later. Hier herhaalde de geschiedenis zich, zijn kinderen kwamen terecht in het Weeshuis.³⁵

Afb VOC scheepswerf in Middelburg 18e eeuw. Veel weesjongens uit Dordrecht gingen in dienst bij de Kamer van Middelburg om het avontuur aan te gaan richting Oost-Indië. (bron: www.munthunters.nl)

De kinderen van de Fundatie van Renswoude in Utrecht hadden wel de keus om voor een specifieke maritieme opleiding te studeren. Dit weeshuis was opgericht vanuit de omvangrijke nalatenschap van Maria Duijst van Voorhout.³⁶ De weesjongens konden een opleiding volgen om carrière te kunnen maken op de schepen van de VOC. Jan van Rooijen was één van de kinderen die hun geluk beproefden bij de VOC. Hij verbleef in de Fundatie van 1765 tot 1768 en was begonnen aan de opleiding navigatie. Hij werd in 1768 bij de VOC geplaatst als konstabelsmaat. Hierna is niets meer van hem vernomen, waarschijnlijk is hij op reis overleden.³⁷ Lambertus Johannes Koedijk overleefde in 1775 wel de reis richting Batavia. Hij had van 1761 tot 1774 in de Fundatie gewoond. Zijn opleiding tot chirurgijn had hij succesvol afgerond, maar kon eenmaal aangekomen in Batavia geen betaald werk vinden.

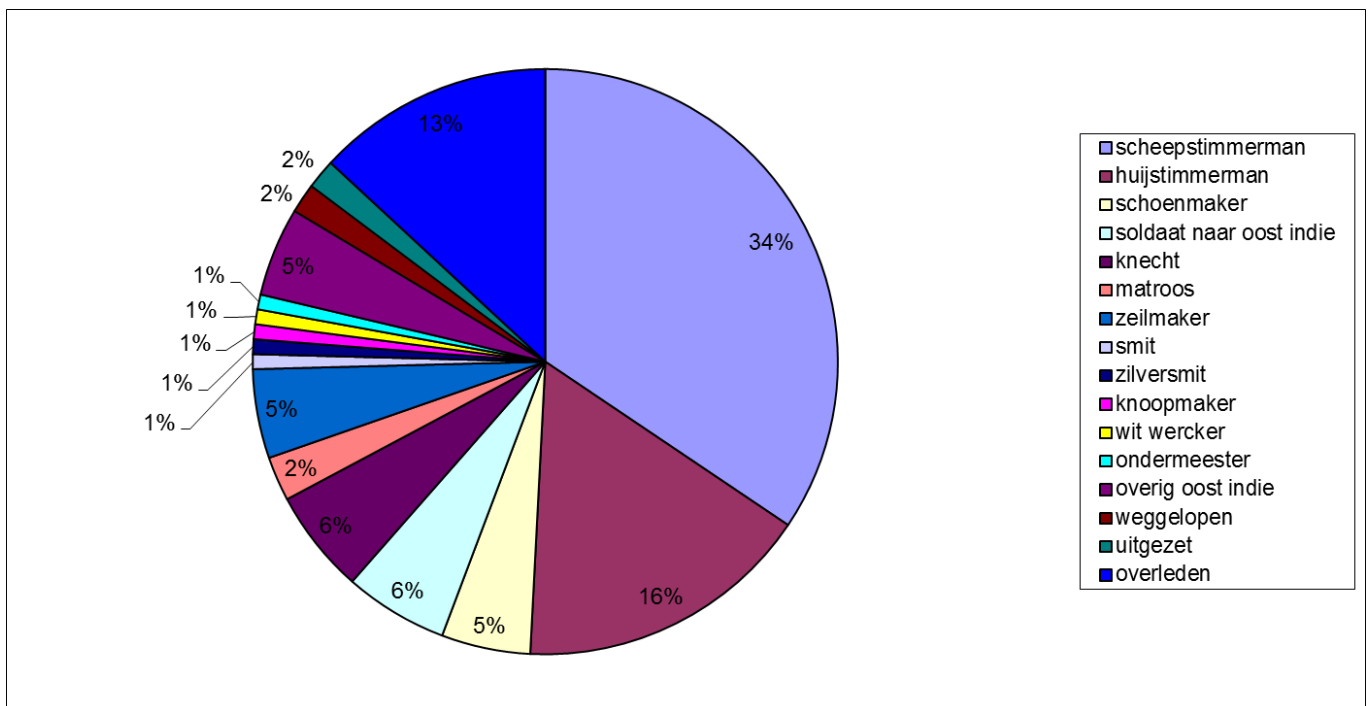
³⁵ S. Bijker, ea, *Wezen en weldoen. 375 jaar doopsgezinde wezenzorg in Haarlem* (Hilversum 2009) 66

³⁶ M. Langenbach, *Onbekend talent. Leerlingen van de Utrechtse Fundatie van Renswoude 1761-1795* (Zutphen 1991) 10

³⁷ Langenbach, *Onbekend talent* 43

Hij overleed in 1779 op Batavia.³⁸ Helaas bleek dit een slechte investering voor de Fundatie. Door de hoge sterfte overleden bijna alle leerlingen voordat ze afgestudeerd waren. Het was dus een grote investering in tijd, geld en mensenlevens zonder veel positieve resultaten.³⁹

De voorbeelden van de jongens uit de weeshuizen van Utrecht en Haarlem laten zien dat de VOC een grote aantrekkingskracht had op weesjongens. Dit was niet anders voor de weesjongens uit het Arme Weeshuis en het Nieuw Armenhuis in Dordrecht. Uit de registers van het Arme Weeshuis heb ik voor de periode van 1719 tot en met 1750 genoteerd hoeveel kinderen er vertrokken per jaar. Daarnaast heb ik de beroepen genoteerd als ze erbij vermeld werden, helaas was dat niet altijd het geval. De volgende grafiek laat zien met welk beroepen in het vooruitzicht de jongens uit het weeshuis zijn vertrokken.

Grafiek met de beroepen van de weesjongens van het Arme Weeshuis in de periode 1719-1750

Uit de grafiek is af te lezen dat het merendeel van de jongens de opleiding tot scheepstimmerman hadden gevolgd. De meesten van deze jongens vertrokken op de schepen van de VOC richting Oost-Indië. Willem de Visser vertrok in 1725 uit het Arme Weeshuis en werd scheepstimmerman te Zeeland. In hetzelfde jaar vertrok ook Jan van Boreen. Hij had elf jaar in het weeshuis doorgebracht en werd nu tweede

³⁸ Ibidem 35

³⁹ Ibidem 98

scheepstimmerman op een schip van de Kamer van Zeeland.⁴⁰ In 1740 vertrokken Mels Walraven en Lambert Brouwers richting Middelburg om als scheepstimmerman te gaan werken.⁴¹

Naast scheepstimmerman was zeilmaker ook een populair beroep. Jan Bakker vertrok in 1723 na zestien jaar uit het weeshuis en werd 'zijlmakers knecht in Zeeland'.⁴² In 1740 vertrok de zeventien jaar oude Jan Brouwers, na vijf jaar in het weeshuis gewoond te hebben, als zeilmaker richting Oost-Indië.⁴³

Andere beroepen die de weesjongens richting de VOC brachten waren matroos, soldaat of knoopmaker. Bij enkele jongens stond alleen de opmerking dat ze naar Oost-Indië gingen of bij de VOC gingen werken, zonder het beroep wat ze er gingen uitoefenen. Deze jongens zijn onder het kopje 'overig Oost-Indië' gegroepeerd. Daarnaast kan je ervanuit gaan dat er onder het groepje 'weggelopen jongens' er ook een groot aantal op de schepen terecht zijn gekomen. Deze jongens waren meestal niet blij met het beroep wat ze moesten leren en kozen voor het avontuur op zee.

Het werk bij de VOC werd ook als strafmiddel ingezet. In het register is bij twee jongens af te lezen dat ze in 1734 werden opgesloten 'in het leprooshuis, tot teydt en weylen, dat ze na Oostindiën werden gezonden'.⁴⁴ Zes jongens uit Middelburg moesten in 1741 per direct richting Oost-Indië vertrekken en een jongen uit het weeshuis van Alkmaar moest in het tuchthuis zijn straf afwachten tot hij met de schepen van de VOC mee kon.⁴⁵

Bij de weesjongens uit het Nieuwe Armhuis speelde de VOC ook een grote rol, zoals duidelijk te zien is in onderstaande grafiek.

Een percentage van 27% van de weesjongens die ingekomen zijn in de jaren 1719-1769 zijn op een gegeven moment over gegaan naar het Arme Weeshuis. Deze jongens zijn vaak als halve wees in het Nieuwe Armhuis opgenomen, maar als de andere ouder ook kwam te overlijden werden ze overgenomen door het weeshuis.

⁴⁰ GAD 18, inv 367

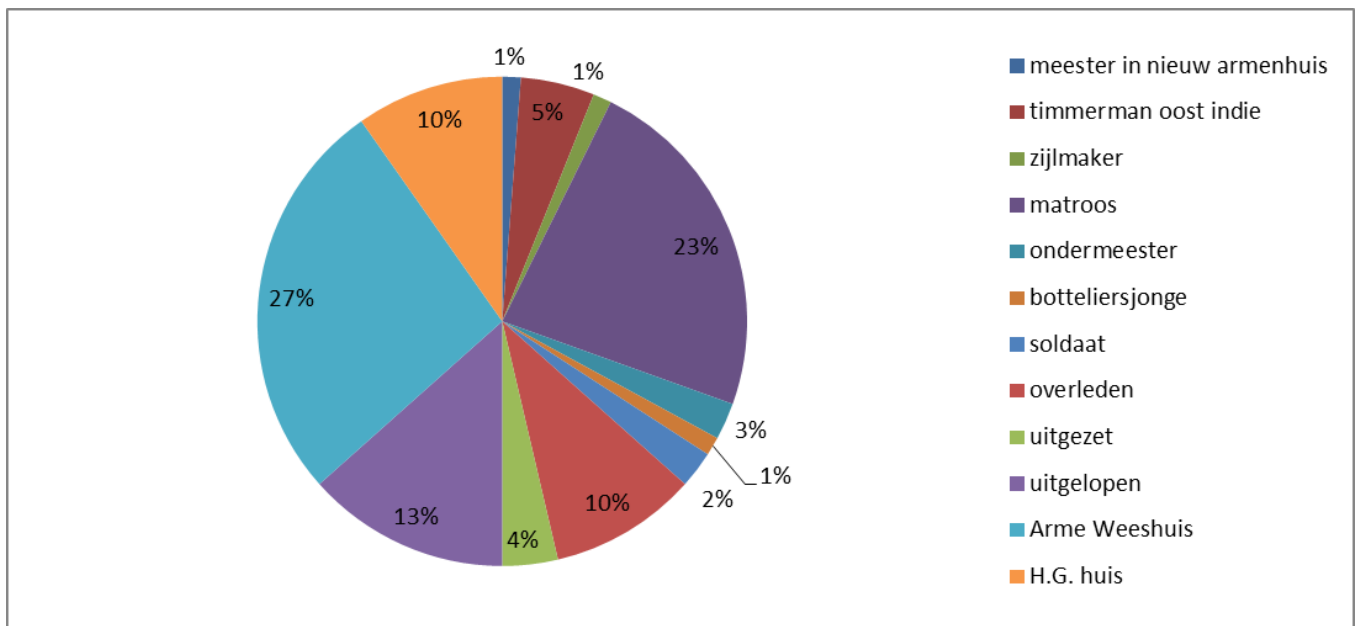
⁴¹ GAD 18, inv 368

⁴² GAD 18, inv 367

⁴³ GAD 18, inv 368

⁴⁴ GAD 18, inv 367

⁴⁵ Schmidt, *Weezenverpleeging* 193

Afb 8. Grafiek van de beroepen van de weesjongens van het Nieuw Armenhuis, ingekomen 1719-1769

Adriaen Stoop was een van deze jongens. In 1734 was hij in het armenhuis opgenomen en in 1737 'in het weeshuys overgegaan alsoo deese vader en den moeder is overleden'.⁴⁶ Als de ouders geen burgers van Dordrecht waren geweest konden de kinderen niet naar het weeshuis. Zij werden naar het Heilige Geesthuis gestuurd. In 1734 was Steven van Asperen binnen gekomen in het armenhuis en in 1742 is hij 'in t geesthuys overgegaan, alzoo vader en moeder alhier is overleden'.⁴⁷

Dertien procent van de uitgaande jongens zijn weggelopen, dat is een vrij hoog percentage als je dit vergelijkt met de twee procent van de weesjongens van het Arme Weeshuis. Redenen om weg te lopen waren onvrede met het gekozen of opgelegde ambacht, de weigering of juist de wens om naar Oost-Indië te gaan. In 1758 is Jacobus Ingenatius uit het Armenhuis 'uitgelopen, hij had in 20 winkels goederen gehaald zonder te betalen, goud zilver linnen, teveel om te specificeren'.⁴⁸ Andere weglopers werden teruggebracht naar het weeshuis. In 1786 moesten twee jongens van het Armenhuis mee met de schepen van de VOC nadat ze uit Amsterdam teruggehaald waren door de schout. Alle gemaakte onkosten moesten ze vergoeden aan het Armenhuis.⁴⁹

⁴⁶ GAD 18, inv 617

⁴⁷ Ibidem

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Schmidt, *Weezenverpleeging* 211

Matroos is veruit het meest verkozen beroep onder de jongens uit het Dordtse arnhuis. In 1740 vertrok Gerrit Kapijn 'met uitzet' en is 'na Oostindien gevaren voor jong matroos met het schip t huijs te foreest voor de kamer Amsterdam'.⁵⁰ Willem Pronk was zestien jaar toen hij in 1744 'met uitzettinge' uit het arnhuis ging en is 'na Oostindien gevaren voor jong matroos voor de kamer Rotterdam'.⁵¹ De jongens gingen niet allemaal naar dezelfde Kamer van de VOC. Het is niet duidelijk waarom de weesjongens naar verschillende plaatsen gingen. De meeste jongens gingen naar Middelburg, net als Willem van Apsch. Hij vertrok in 1750 op zeventien jarige leeftijd en is 'uitgevaren voor de kamer Middelburg'.⁵²

Enkele jongens beproefden hun geluk als soldaat bij de VOC. Lambert Croese kwam in 1741 in het arnhuis en was een 'onegt' kind. In 1746 vertrok hij en is 'uitgevaren voor de kamer Delft voor zoldaat op het schip Bosbeek'.⁵³

De uitzet van de jongens uit de weeshuizen die op de schepen van de VOC meegingen waren meestal anders dan de normale uitzettingen. Naast de normale spullen zoals kleding, kregen ze vaak ook brandewijn en tabak mee voor op reis. Alhoewel roken en drinken verboden was in de weeshuizen, konden de regenten er niet omheen dat de weesjongens terecht kwamen op een schip vol rokende en drinkende mannen.⁵⁴ De jongens van het Arme Weeshuis in Dordrecht kregen als 'zeemans uijt zettinge' onder andere twee bonte zakdoeken, vier blauwe hemden, twee paar kousen en twee lange linnen broeken mee als ze naar zee vertrokken.⁵⁵ Tabak en brandewijn was er voor de jongens uit Dordrecht blijkbaar voor eigen rekening.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Ibidem

⁵² Ibidem

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Groenveld, *Wezen en boefjes* 236

⁵⁵ GAD 18, inv 387

CONCLUSIE

Uit bovenstaande kunnen we enkele conclusies trekken, te beginnen bij de verzorging van de weeskinderen. Kinderen werden vanaf hun zesde levensjaar opgenomen in het weeshuis of in het armhuis en kregen onderdak, kleding, voeding en onderwijs. In de weeshuizen was het waarschijnlijk een drukte van belang en was het voor de binnenvader en –moeder een uitdaging om de rust en orde te behouden. Hier hadden ze dan ook strikte regelgeving voor. Het dag- en nachtritme was vastgelegd in schema's en zoals beschreven waren de tuchtmiddelen niet misselijk. Over de straffen in weeshuizen kan een compleet ander paper geschreven worden, daar is veel over te vinden in de notulen van de archieven. Het stuk over de tuchtmiddelen heb ik wel opgenomen in dit paper omdat dit een idee geeft over de aanpak van de leiding in de weeshuizen om de orde te handhaven.

Er is te concluderen dat de verzorging van de wezen zeker niet slecht was, ze werden vrij goed verzorgd. In de literatuur is soms terug te lezen dat weeshuizen te vol zitten en dat er ziektes uitbreken, maar gelukkig niet vaak. De strenge tuchtmiddelen maakten het leven niet heel gemakkelijk in een weeshuis, maar gelukkig werd er soms ook tijd gevonden voor ontspanning. Over de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijzers zijn verschillende meningen te vinden. Van de kinderen werd verwacht dat ze enigszins konden lezen en schrijven als ze twaalf jaar werden, het godsdienstonderwijs bleef hun gehele verblijf in het weeshuis belangrijk in de dagelijkse schema's. Naar mijn mening was het onderwijs niet van heel hoog niveau, maar ik betwijfel of de kinderen die in een familiere omgeving woonden altijd beter onderwijs kregen. De Fundatie van Renswoude is een uitzondering, maar dit was niet altijd een garantie voor een succesvolle toekomst.

Keuzevrijheid in beroepen was beperkt voor de weeskinderen. De meisjes hadden weinig keuze en de jongens moesten kiezen uit de ambachten gekozen door de regenten. Uit de informatie van de uitgaande kinderen uit het Arme Weeshuis en het Nieuwe Armenhuis valt te concluderen dat de VOC de grootste werkgever werd van de weesjongens. Dit was niet altijd uit vrije wil. Sommige werden als straf met de schepen mee gestuurd, andere jongens kozen zelf op jonge leeftijd voor avontuur.

De toekomstmogelijkheden voor een weeskind in Dordrecht was al met al niet heel slecht, maar wel beperkt. De regenten hadden goed contact met de Kamers van de VOC en stimuleerden jongens om in dienst te gaan als ze hun opleiding in een ambacht afgerond hadden. Veel jongens van het Armhuis kozen zelf op jonge leeftijd om aan te monsteren als matroos. Helaas was dit voor de weesjongens vaak een enkele reis op de schepen. Naar mijn mening waren de mogelijkheden voor de weesjongens het niet altijd slechter dan die voor de jongens buiten het weeshuis. De economische omstandigheden in de achttiende eeuw waren voor de gewone man niet al te best en er moest toch voor inkomen gezorgd worden. De gedachte dat de regenten van de weeshuizen de weesjongens klaar wilden stomen voor een toekomst waarin ze voor hun eigen levensonderhoud konden voorzien is een mooie afsluiting van dit paper.

Literatuurlijst

- Archief 18 van het Verenigd Arme Wees- en Nieuw Armenhuis, te Erfgoedcentrum Diep te Dordrecht
- Baar, W.F.C.A., *Ons huis. Bijdrage tot de kennis van het Vereenigd armen-, wees- en nieuw armhuis* (Dordrecht 1907)
- Bijker, S., ea, *Wezen en weldoen. 375 jaar doopsgezinde wezenzorg in Haarlem* (Hilversum 2009)
- Bruin, J.R., 'De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, gezien in Aziatisch en Nederlands perspectief', *BMGN – Low Countries Historical Review* 91 (1976) 218–248
- Dalen, J.L. van, *Armen- en weezenverpleging te Dordrecht* (Dordrecht 1902)
- Deursen, A. Th. Van, *Mensen van klein vermogen. Het 'kopergeld' van de Gouden Eeuw'* (Amsterdam 1991)
- Frijhoff, W., ea, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998)
- Groenveld, S., J.J.H. Dekker, Th.R.M. Willemse, *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen zorg in wees-en kinderhuizen* (Hilversum 1997)
- Langenbach, M., *Onbekend talent. Leerlingen van de Utrechtse Fundatie van Renswoude 1761-1795* (Zutphen 1991)
- Querido, A., *Godshuizen en gasthuizen* (Lochem 1974)
- Reher, D.S., "Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts", *Population and Development Review* Vol 24 nr 2 (1998)
- Schmidt, J.D., *Weezenverpleging bij de Gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht 1915)

- Spaans, J., 'Weduwen, wezen en vreemdelingen. Sociale zorg en tolerantie' In: T. de Nijs en E. Beukers (red), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795* (Hilversum 2002) 255-286
- Vlis, I. van der, *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalte van een weldadig instituut* (Zuthpen 2002)